

Orgaan van de „Vereniging Vrienden van het Zaanse Huis”
Voortzetting van de „Vereniging Vrienden van de Zaanse Schans”

Administratie: Zonnewijzerspad 8, Zaanse Schans
Redactie: Parkstraat 44, Zaandam

Verschijnt 3-maandelijks

Maart 1980 No. 73

VAN BOUWVAL TOT 'MONUMENT' V

De vorige aflevering ging over de financiële kant van de aankoop en restauratie van een historisch huis in de Zaanstreek. Laten we nu eens kijken wat voor *vergunningen* men nodig heeft alvorens met de restauratie te kunnen beginnen. De eerste vraag die we ons dan moeten stellen – ik sprak er al over in de eerste aflevering – is of het gaat om een beschermd monument of een niet-beschermd monument. Monumentenlijsten liggen ter inzage bij de gemeente en komt een huis daarop voor, dan is het 'beschermd' en dan is er voor de restauratieplannen, naast de gemeentelijke bouwvergunning, ministeriële goedkeuring nodig. Daartoe worden de plannen bekeken door de Rijksdienst voor de Monumentenzorg in Zeist. Hoe gaat zoiets nu? We hebben in de vorige afleveringen dus al een aantal stadia doorlopen: de notaris, de makelaar, de financieringsmaatschappij en inmiddels hebben de restauratieplannen in overleg met een architect of aannemer vorm gekregen. Of het restauratieplan door een architect of door een aannemer wordt gemaakt, zal sterk afhangen van de aard van de restauratie. Voor tekeningen van een wat omvangrijker restauratie is het in de arm nemen van een architect zeer aan te bevelen. Gaat het om een beschermd huis dan is het zaak de Rijksdienst voor de Monumentenzorg in een vroeg stadium bij de planontwikkeling te betrekken. Dat kan veel tijdverlies voorkomen. De plannen worden bij het College van Burgemeester en Wethouders van de gemeente ingediend ter verkrijging van een bouwvergunning. Soms draagt de gemeente zorg voor de aanvraag om ministeriële goedkeuring bij de minister van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk. En, denkt u wellicht, hoe worden mijn plannen dan bekeken? Waar worden ze aan getoetst, zoals dat heet.

De gemeente toetst de plannen zeer praktisch: op welstand, bouw- en woontechnisch; verder kijkt men naar de installaties en beoordeelt men de veiligheid. De toetsing van Monumentenzorg is van geheel andere aard. Ik kom daar zo nog op terug.

Mag je bij de restauratie iets veranderen aan een monument? Bij velen heerst de gedachte dat er niets aan een monument veranderd mag worden. Dat is niet zo. Historische huizen kunnen doorgaans zonder problemen worden aangepast aan de huidige gebruikseisen, zonder dat hun 'waarde' als monument wordt aangetast. Over hoever je (terug) moet gaan met het restaureren van oude gebouwen is men het lang niet altijd met elkaar eens. De een wil een 17e eeuwse pand met prachtige

19e eeuwse 'veranderingen' helemaal terug restaureren naar de vroegste (17e eeuwse) staat, een ander pleit voor het in standhouden en repareren van ook de 19e eeuwse onderdelen. Monumentenzorg hanteert het principe: behoud gaat vóór vernieuwing. Slechts in zéér bijzondere gevallen wordt (in de Zaanstreek) helemaal teruggerestaureerd. Over uw plannen vraagt de Rijksdienst voor de Monumentenzorg ook advies aan provincie en gemeente. Zodra deze adviezen ontvangen zijn, legt Monumentenzorg een advies voor aan de Minister. Deze neemt een beslissing en stuurt die in de vorm van een goedkeuring of afwijzing aan u toe. Een afschrift gaat naar de provincie en naar de gemeente, die pas daarna de bouwvergunning mag afgeven. Tegen een ministeriële beslissing die weigering inhoudt van de gevraagde vergunning, kunt u in beroep gaan door binnen twee maanden na de beslissing een geargumenteerde brief te schrijven naar H.M. de Koningin.

De toetsing door 'Monumentenzorg'

De Rijksdienst voor de Monumentenzorg bekijkt uw restauratieplannen in het licht van de geschiedenis van het huis. Hoe is de constructie. Daar mag in ieder geval niets aan veranderd worden. In een houten huis past geen betonnen vloer, om maar eens een voorbeeld te noemen. Verder kan het interieur historisch belangrijke elementen bevatten die gehandhaafd moeten blijven en zonodig hersteld moeten worden. Bijvoorbeeld een smuiger, schouw, tegelwand of kelder met opkamer. Wandbetimmeringen en wandschilderingen. Zijn dit soort monumentale zaken in een huis aanwezig, dan zal er bij de plannen rekening mee gehouden moeten worden. Zijn ze niet (meer) aanwezig, dan is men veel vrijer wat de indeling van het huis betreft. Zelden zal Monumentenzorg u dan verplichten ze weer te laten aanbrengen. Wel kan het voorkomen dat men tijdens de restauratie een of meer van deze monumentale zaken 'ontdekt'. Bijvoorbeeld de fraaie omlijstingen van een vroegere raampartij. Men kan dan alsnog besluiten dat de raampartij in de vroegere staat terug gebracht moet worden. Binnen de door Monumentenzorg aangegeven grenzen zult u echter zeker in staat zijn het wooncomfort te verbeteren en het interieur van uw huis aan uw wensen aan te passen.

Beschermd stads- of dorpsgezicht

Uw huis zou deel uit kunnen maken van wat genoemd wordt

een 'beschermd stads- of dorpsgezicht'. Neem bijvoorbeeld de Gortershoek in Zaanwijk, die als zodanig zeer binnenkort zal worden aangewezen. Na die aanwijzing tot 'gezicht' dient het gemeentebestuur binnen een periode van een, maximaal twee jaar een bestemmingsplan voor dat gebied te ontwerpen. Zolang het bestemmingsplan nog niet rond is, moeten door de gemeente alle bouwvergunningen in dit gebied worden aangehouden en worden voorgelegd aan Monumentenzorg. Bouwvergunningen dus voor beschermde én niet-beschermde huizen. Monumentenzorg toetst dan of de wijziging van het pand past binnen het beschermde dorpsgezicht Gortershoek. Zodra

het bestemmingsplan er is, vindt die toetsing voortaan door de gemeente plaats.

Met allerlei vragen over restauraties van beschermde en niet-beschermde huizen kunt u altijd terecht bij de Rijksdienst voor de Monumentenzorg (tel. 03404-28122). In Zaanstad zijn de Stichting Frans Mars en de Stichting Zaanse Schoon ook bereid u adviezen te verstrekken. Beide stichtingen zijn bereikbaar onder tel. nr. 075-282173/283174.

Marie-Louise Tiesinga

Waar men zich wendt of keert

Wonen en werken in de Zaanstreek na de 17e eeuw

Het overzicht in het vorige artikel van ANNO heeft ons gebracht in de Zaanse leefgemeenschap in de 17e eeuw. Het bestek van dit verhaal laat niet toe, dat we diep op het wel en wee van de Zaankanter in die dagen ingaan, maar toch staat ons een middel ten dienste, dat ons in grote lijnen het verhaal vertelt van zijn dagelijkse besognes, zijn ambities en de maatschappelijke verhoudingen waarbinnen hij verkeert:

zijn huis

Gaan we daar een kijkje nemen, dan ontdekken we, dat het nog steeds is gebouwd volgens de traditionele, rechthoekige plattegrond. De houten buitenwanden zijn geteerd, maar soms ook groen geschilderd, met witte kozijnen en hier en daar wat rood op de luiken. De veel beschreven dooddeur in het midden van de voorgevel wordt slechts gebruikt bij huwelijk en uitvaart, dus nemen we de uitnodigend openstaande achterdeur.

De wanden binnen zijn bekleed met blank eikehout. Pas in de 18e eeuw wordt het de gewoonte, ze te schilderen. Eerst in blauw of appelbloesem-roze, later ook in groen en wit. De bedsteden aan de wand dienen het gezin tot slaappleaats. Blikvanger in het vertrek vormt de met tegels bezette stookplaats. Verder treffen ons de vele beschilderde gebruiksvoorwerpen, de schilderijen en tegeltableaus, waarop familie, huis en bedrijf de geliefkoosde onderwerpen zijn.

De slechts op hoogtijdagen betreden pronkkamer bevestigt ons vermoeden, dat we te maken hebben met een welgestelde familie, die hier zijn kostbaarheden, bijzondere huisraad en snuisterijen koestert. In de kleine opkamer achter de voorgevel vinden we de trap naar de kelder en de kledingzolder.

Ging het huis over in handen van de volgende generatie van de familie of kreeg het een geheel nieuwe eigenaar, dan werd het aangepast aan de wensen van de nieuwe bewoners en, wie weet, uitgebreid met een zomer- of winterkamer, een lighthouse, een kantoor. In elk geval was het omgeven door een vrolijke tuin, waarin de bleek de centrale plaats innam.

Na een periode van grote expansie, tussen 1620 en 1720, waarin het lot van de Zaanstreek in toenemende mate met dat van Amsterdam verbonden is, doen zich de buitenlandse invloed en concurrentie steeds sterker voelen. De Franse stijl in bouwkunst, meubilering, kleding en omgangsvormen is duidelijk waarneembaar. De verfraaiingsdrang bereikt in de 18e eeuw zijn hoogtepunt.

De economische en culturele oververzadiging van de Zaanse koopliedenklasse, de onbestendigheid van het sociale en economische leven (het tijdperk van de Rede, met zijn ontdekkingen en uitvindingen maakt plaats voor de tijd van de grote revoluties) en de snel verouderende industrie, luiden een periode in van stilstand en achteruitgang.

Ademde het koopmanshuis en zijn omgeving een geest van

De Westzijde in Zaanstad, zoals deze er in 1817 uitzag, ter hoogte van waar zich links nu Wastora bevindt. (Zaand. III. 131)

Deze in zwart-wit afgedrukte gekleurde crayontekening is één van de twaalf gekleurde reproducties die voor onze leden te koop zijn voor f 12,- (dus slechts 1 gulden per stuk).

De grootte der platen is ca 15x22 cm. Af te halen of te bestellen bij de heer B. Ijskes.

weelde en overvloed, in de woninkjes van arbeiders en kleine luiden ging het wel heel anders toe. Daar was er meestal niet meer dan één kamer, waarin men at, woonde en sliep. De huisjes aan de paden waren voornamelijk in handen van rijke particulieren, die de padbewoners tot het mede-onderhoud van de huisjes verplichtten en zo hun afhankelijkheid nog vergrootten.

Tot in het midden van de 19e eeuw gebeurt er in topografisch opzicht weinig in de Zaanstreek. Het aantal molens en scheepswerven loopt sterk terug en ook de bebouwing vermindert. Doordat de Voorzaan en het IJ verlanden en later worden drooggelegd, wordt de Zaanstreek geïsoleerd van de belangrijke scheepvaartroutes. De aanleg van het Noordhollands kanaal vermag daarin geen verbetering te brengen. Dat gebeurt pas met de opening van het Noordzeekanaal, dat de streek uit zijn isolement moet verlossen. Wanneer een kwart eeuw later handel, scheepvaart en industrie weer op gang zijn gekomen, blijkt de oude zeehaven van Zaandam al spoedig te klein om de overzeese aanvoer te verwerken. Er wordt een nieuwe zeehaven aangelegd, die echter nooit op de volle capaciteit is benut als gevolg van structuurveranderingen in de internationale handel en industrie. Zaandam degradeert van aanvoer- tot overslaghaven.

Het is in deze periode, eind 19e, begin 20e eeuw, dat de grote veranderingen in landschap en bebouwing van de Zaanstreek plaatsgrijpen. Herindustrialisatie op basis van de oude veredelingsbedrijven gaat gepaard met industriële bebouwing van de

Zaanoevers, waar de woonhuizen van hun erven worden verdreven. De aanleg van spoor- en autowegen is noodzakelijk, maar zal het natuurlijk gegroeide stads- en dorpsgezicht definitief verwoesten.

De toenemende levensduur van de mensen, de vernieuwingsdrang op woningbouwgebied na de wereldoorlogen en de toenemende welvaart daarna, maken steeds meer woningen noodzakelijk. De velden worden opgeofferd om plaats te maken voor woningblokken.

Het zijn Zaankanters geweest, groepen van mensen of individuen, die de Zaanstreek hebben gemaakt tot wat zij is. In slechts enkele van de oude Zaadorden is er nog sprake van harmonie tussen het traditionele respect voor eigen huis en haard en wat men 'de vooruitgang' noemt.

Het zullen ook de Zaankanters van nu moeten zijn, groepen van mensen en individuen, die zich willen inspannen om deze harmonie te helpen handhaven en herstellen, daar waar dat mogelijk is.

M.M. van Leeuwen-Enklaar

Het economisch/sociale leven aan de Zaan in de 17e en 18e eeuw - Aris van Braam

Historische atlas van de Zaanlanden - Prof. dr. A. van Braam, Mr. J.W. Groesbeek, Dr. S. Hart en Dr. M.A. Verkade

Zeden en gebruiken aan De Zaanstreek - Dr. G.D.J. Schotel

De Zaanstreek - D. Vis

Zaanse houtbouw - S. de Jong, J. Schipper

Bouwkundig alfabet

Beitel. Beitel die door de timmerman gehanteerd worden kunnen in vier soorten worden verdeeld:

1. hakbeitels, voor zwaar werk als het behakken van balken en voor het inhakken van gaten, worden geslagen met een houten hamer. Deze beitels kwamen omstreeks 1500 in gebruik, wat te maken had met de betere ijzerkwaliteit.
2. de steekbeitel, smaller en lichter dan 1 en gebruikt voor het met de hand steken van hout. Er zijn ook schuine en gekropte steekbeitels.
3. de guts, deze heeft een gebogen holle vorm en wordt, ook door beeldsnijders, gebruikt voor het maken van holle vormen. Was in de middeleeuwen nog zeldzaam. Vooral bij beeldsnijders kan men vele soorten gutsen aantreffen, zoals: de rechte, de diepe, de gekropte en contra gekropte, de gebogen guts, de V-vormige of burijn en verschillende tapse gutsen.
4. de snik, een brede beitel zonder hecht of handvat voor het behakken van balken.

Ook steenhouwers hanteren verschillende soorten beitels.

Belegstuk. Als belegstuk wordt thans algemeen aangeduid de afdeklijst voor de holle stijl van een schuifraam-kozijn. Deze rust bij goed timmerwerk op een dun neutje op de vensterbank. De naam beleglijst was vroeger meer gebruikelijk en dan voor diverse aftimmerlijsten. Zie ook: **Architraaf**.

Berg. Losse hooiberging op het erf van een boerderij. In de Zaanstreek zien we ze in drie uitvoeringen, nl. geheel open, met hout dichtgemaakt en met dakpannen dichtgemaakt.

Beschieten. Met planken bekleden van wanden. In oude bestekken over het algemeen het maken van een binnenbetimmering. De uitdrukking was ook bij de scheepbouw gebruikelijk. Zie ook: **Toemaken**. Literatuur: S. Lootsma, Historische studiën over de Zaanstreek, Koog aan de Zaan 1939, blz. 194.

Beschietsetl. Zie **Behang**.

Beschoeien. Het aanbrengen van een walbescherming, ook genoemd beplating en plating, o.a. in een octrooi van Juli 1656 van de banne Westzaan.

Beschot. Vlak van houten planken, zoals gevels, binnenwanden en daken.

Besitsen. Behangen met sits. (de Wormer) Zie ook **Behang**. Sits is volgens:

. Encyclopedie van Friesland: bont bedrukte katoenen stof door de

Hindeloper zeelieden in de 17de en 18de eeuw, uit Voor-Indië aangevoerd, maar in Amsterdam voor hun vrouwen gekocht.

. Grote WP., nieuwste druk: effen gekleurde en glanzend papier. Afgeleid van het woord chintz.

. Kleine WP., 1952: Chintz (Engels), sits, eenzijdig bedrukte, door appreteren stijve, glanzende katoenen stof.

Bestek. Het begrip bestek als werkschrijving van bouwwerken wordt eerst in de 16de eeuw gebruikt. Daarvoor heette het: Voorwaarden, of Voorwaarden en manieren, Pointen en manieren. Het oudste bestek is voorzover bekend dat van de kappen van de Oude kerk in Delft. (Doc. MZ.)

Bestvat. Bier met brandewijn gemengd: tractatie van de patroon aan het werkvolk als het hoogste punt van een gebouw was bereikt en gemaakt. Bestvat houden heette dat. Zie ook bij **Pannebier**.

Beun. Houten plankier, meestal wegneembaar.

Lit.: L. Brandts Buys, De Landelijke bouwkunst in Hollands Noorderkwartier, Arnhem 1974, alfabetisch register.

Bilhamer. Een door steenhouwers gebruikte hamer. Daarnaast waarschijnlijk genoemd: Joost Jansz. Bilhamer (1541-1590), Nederlands architect, landmeter, plaatsnijder, ontwerper van de spits van de oude kerk in Amsterdam (1566), maker van fraaie kaarten, schepper van het hoofdaltaar der St. Bavo in Haarlem (1574), dat thans nog gedeeltelijk aanwezig is.

Billen. Het uithakken van ribbels in molenstenen.

Lit.: S. Lootsma, Historische studiën over de Zaanstreek, Koog aan de Zaan 1939, blz. 90.

Bewerpen. Ontwerpen. Afleidingen zijn: beworp (middeleeuwen) en bewerpel.

Lit.: Bulletin KNOB 1952: R. Meischke, Architectonisch ontwerp, blz. 168-178.

Binnenhaard. Vertrek met stookplaats tussen het voorhuis en het achterend, achtervertrek of keuken.

Lit.: R. Meischke, Het Nederlandse woonhuis van 1300-1800, Haarlem 1969, zaakregister.

Black varnish. IJzerlak, soort koolteer. Plaatselijke benamingen: Blikmanus, Blikwanus (wieringen), Blakwames (zaanstreek).

Blad. Deel, gezaagde plank van eiken, iepen of andere harde houtsoort. Komt voor in de namen: vathoutsblad, 1/2-duymblad, blaadjesspreidseel, vure spreiselbladen.

BERICHTEN

Oude nummers "ANNO 1961"

We hebben laten maken en voor de liefhebbers te koop 10 collecties van *alle* tot nu toe verschenen nummers van ons orgaan ANNO 1961, opgeborgen in twee originele bordkartonnen mappen. Een aantal exemplaren zijn fotocopiëën. De prijs, inclusief de mappen, bedraagt f 90,- contant, als ze worden afgehaald bij de heer B. Ijskes, Zonnewijzerspad 6, Zaanse Schans, 1509 BW Zaandam, telef. 156833, giro-nr. 626379. Het is ook mogelijk om de collecties per giro te bestellen. De kosten voor toezending bedragen f 5.50 en het over te maken bedrag is dan f 95.50.

Correspondenten

Er is een bijeenkomst geweest met onze correspondenten. Zij zullen schriftelijk meldingen doen van:

- . gebrekkige en achteruitgaande toestand van bouwwerken.
- . mogelijke sloop van karakteristieke panden of andere zaken.
- . vorderingen van restauraties en/of verbouwingen.

Voorts zullen zij trachten leden te winnen voor onze vereniging en gelegenheden zoeken voor propaganda-werk. Mochten onze leden iets te melden hebben aan hen, hieronder volgen hun *werkgebied*, naam en adres:

Zaandam-west: J. Broekhuizen, Haremakersstr. 14, Zaandam, 174619
Westzaan: D. Molenaar, Watermolenstraat 95, Westzaan, 281871

Koog aan de Zaan: J.P. Bloem, Ereprijsweg 5, Zaandam, 157604
Zaandijk:
Wormerveer: W. Jacobsen, W. de Withstraat 2, Wormerveer, 288860
Krommenie: G.H. Smit, Madeliefstraat 4, Krommenie, 289654
Assendelft:
Oostzaan: J. v.d. Broek, Kerkbuurt 32, Oostzaan, 02984-4270
Zaandam-oost: B. Ijskes, Zonnewijzerspad 6, Zaandam, 156833
Wormer en Jisp: A. Kwadijk, Dorpsstraat 19, Jisp, 02982-4015

Voorzitter

Onze voorzitter is tot half april op reis, waarbij we hem en mevrouw Bouman alle goeds en genoegens toewensen. Voor eventuele vragen en mededelingen mag u zich nu wenden tot onze secretaris, R. de Hoog.

Adressen

Vergeet u alstublieft niet om bij verhuizing ook aan ons bestuur een adreswijzigingskaart toe te zenden.

Contributie

De acceptgirokaarten zijn intussen door de penningmeester aan de leden verzonden. Hij verzoekt u vriendelijk om uw contributie zo spoedig mogelijk over te maken.

ZAANS SCHOON

Materialen-voorraad

De loods tegenover de ingang van de Zaanse Schans, waarin de voorraad oude bouwmaterialen was opgeslagen, is sinds enige tijd gesloopt. Deze voorraad deuren, kozijnen, balken, enz. is overgedragen aan en gekocht door de stichting Zaans Schoon. De materialen zijn thans ondergebracht in een loods in Westzaan. De stichtingen Zaans Schoon en Frans Mars gaan deze gebruiken bij voorkomende restauraties. Particulieren, die bezig zijn met restauratieplannen voor een Zaans huis kunnen op bepaalde voorwaarden en tegen betaling van de kosten eveneens gebruik maken van deze voorraad. Aanmelden bij de administratrice van beide stichtingen: Mevrouw I. Valk, Torenstraat 7, 1551 BK Westzaan, telef. 075-282173.

Restauratie-nieuws

In *voorbereiding* zijnde restauratieplannen:
Zaandam: Oostzijde 202/204, Westzijde 80 (Doopsgezinde kerk).
Koog aan de Zaan: Hoogstraat 6-8, Lagedijk 47.
Zaandijk: Lagedijk 80 (museum).

Wormerveer: Doopsgezinde en Ned. Herv. kerk, Zaanweg 55/56.

Krommenie: Noorderhoofdstraat 45.

Wormer: Dorpsstraat 298.

In *uitvoering* zijnde restauraties:

Zaandam: Westzijde 204-208 (vm. weeshuis).

Westzaan: J.J. Allanstraat 386, Westzanerdijk 522.

Koog aan de Zaan: uitbreiding molenmuseum, Zuideinde 13/15.

Wormerveer: Zaanweg 36 (Herman Gorterhuis), Krommeniedijk 180.

Gereedgekomen restauraties:

Oostzaan: vm. weeshuis.

Westzaan: J.J. Allanstraat 175.

Kalf 64

Het pand Kalf 64 in Zaandam, waarin tot voor kort de smederij van C. Kroon was gevestigd is ernstig door brand aangetast. Het pand staat op de monumentenlijst. Het pand is daarna door omwonenden vernield, zodat de gemeente was gedwongen om het restant te slopen.

Een hartelijk welkom aan de volgende nieuwe leden:

B.V. Aannemersbedrijf Woudenberg - Ameide
De Heer J. van den Broek
De Heer A. Spaander
De Heer H.W. Berghge
De Heer P. Hoeve
Mevrouw W. Vinck-Meijer
Mejuffrouw A. Vis
Mevrouw W. de Wijn-Molenaar

Ameide
Oostzaan
Tienhoven
Zaandam
Zaandam
Zaandam
Zaandijk
Zaandijk

Vereniging „Vrienden van het Zaanse Huis”

Goedgekeurd bij K.B. van 16 augustus 1967.

Secr.: R. de Hoog, Zonnewijzerspad 8, 1509 BW Zaandam

Penningmeester: J. Benjamin, T. Slagterstraat 1, 1551 CE Westzaan

Postgiro 742899 ten name van:

Penningm. Ver. Vrienden v.h. Zaanse Huis, Westzaan

Redactie „Anno 1961”: Ads Bouman; S. de Jong; M. van

Leeuwen-Enklaar en M.L. Tiesinga-Autsema.